

Проблеми на селищното развитие в планинските територии на Централна Северна България

Таня Петкова

Докторант, Катедра „География“, ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“

e-mail: tanya.petkova@abv.bg

Абстракт: Селищното развитие в планинските територии в Централна Северна България е свързано с редица демографски, социални, икономически и културни проблеми. Докладът разглежда все по-нарастващото значение на депопулационните процеси и особената им тежест в планинските и полупланинските части на изследвания регион. Демографското състояние в тях е влошено - с нарушена възрастова структура, застаряващо население и отрицателни стойности на естествен и механичен прираст.

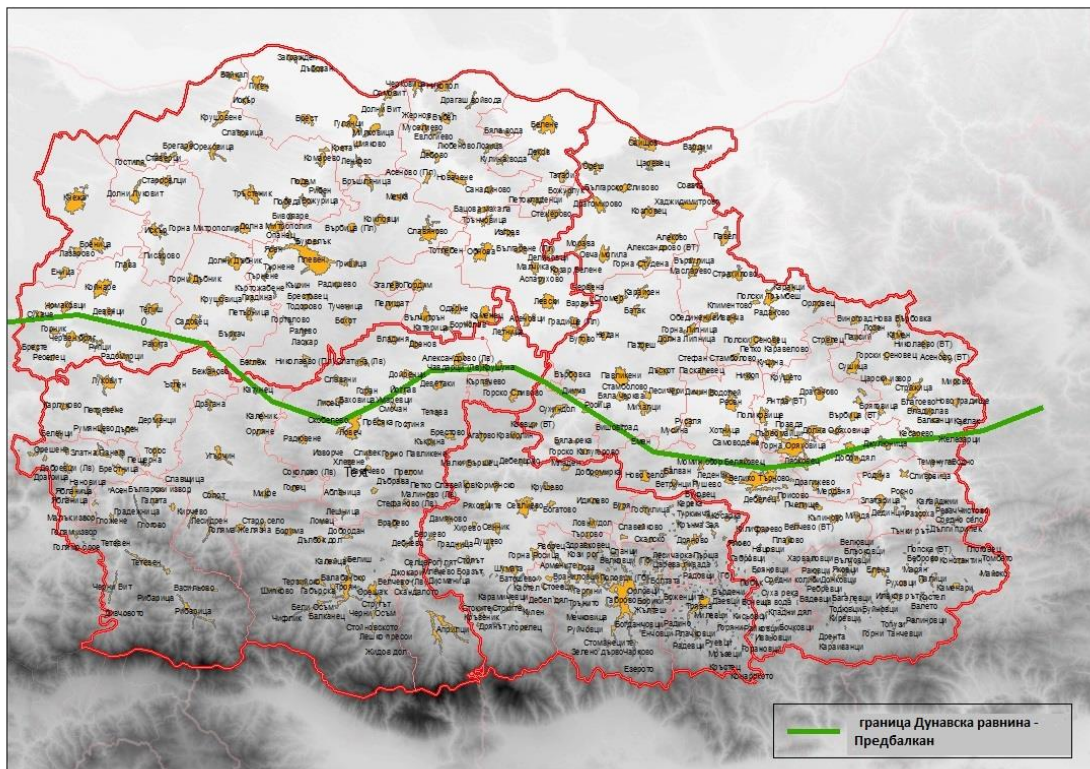
Ключови думи: депопулация, планини, Централна Северна България, малки населени места

Съвременното развитие на планинските територии в Централна Северна България е свързано с редица демографски, социални, икономически и културни проблеми. Актуалността на проблематиката е повлияна от все по-нарастващото значение на депопулационните процеси и особената им тежест в планинските и полупланинските части на изследвания регион. Демографското състояние в тях е влошено - с нарушена възрастова структура, застаряващо население и отрицателни стойности на естествен и механичен прираст. Коренът на развитието се депопулационни процеси трябва да търсим в историческото минало на страната.

Преди Освобождението на страната, за да се съхрани, голяма част от българското население обитава планинските и полупланинските територии. Селищната мрежа в планинската част на Централна Северна България е съгъстена, с малки села, колиби и махали. След Освободителната война (1877-1878 г.), се наблюдават миграционни движения към равнинните части от страната и промяна в селищната мрежа. Масовото изселване на турско население оставя селища и квартали в равнинните части, които са презаселени от българи от планинските части. Този голям миграционен поток в края на XIX и началото на XX век поставя началото на сравнително побавен прираст в средностаропланинските територии. Тласък на депопулацията дава периодът на индустриализация и коопериране на селското стопанство. Те до голяма степен предопределят демографското развитие на малките селища и селищната мрежа, като цяло. Търсенето на работа принуждава населението да мигрира в града в хода на урбанизирането на страната. Социално-икономическите фактори оказват силно влияние върху геодемографското развитие на страната и в регионите. Основните миграционни потоци са насочени към големите административни центрове. В тях се съсредоточава и най-голяма част население, което води до обезлюдяване на селата, включително от старопланинските части на изследвания регион. Въпреки, че тенденцията на положителен естествен прираст в селата се запазва до 60-те години, след изселването на голяма част от младото население, неговите стойности постепенно намаляват в полза на градовете. Урбанизацията е обективен процес в развитието на страната, но има и някои негативни ефекти върху развитието на селищата и селищната мрежа, които са добре изразени в старопланинските части на Централна Северна България. Концентрирането на голяма част от населението в градовете води до дисбаланс и обезлюдяване на селата. Интензивното развитие на демографските и миграционни процеси довежда до социално-икономически проблеми.

С промените в законовата уредба на страната отпаднаха категориите колиби и махали, като те бяха обявени за села. Тази нормативна промяна не засяга фактическото им състояние. Една част от тях бяха присъединени като квартали на градове, а други - слети с околни селища.

Делът на градско население нараства бързо през 50-те и 60-те години на XX в. и през 70-те вече има превес над селското население. Движението на населението довежда и до големи диспропорции в гъстотата му.

Фиг. 1. Разграничение планински-равнинни селища в Централна Северна България
Автор: Таня Петкова

Положителният естествен прираст на градското население се запазва до началото на 90-те години, като съотношението между градско и селско население продължава промяната си в полза на градовете. Към последното преброяване на населението през 2011 година, селищната мрежа в планинската част на Централна Северна България обхваща 712 села. Този брой включва селища в старопланинската част в обхвата на областите Ловеч, Габрово и Велико Търново. Разграничението Предбалкан-Дунавска равнина е съобразно физикогеографското райониране.¹ Изследователската ми теза е свързана с това, че равнинната и планинската част имат различни геодемографски характеристики, различна динамика на населението и различие в селищната мрежа, като тези различия в съвременния етап допълнително принасят за по-бързото обезлюдяване в планинската част.

Селищата с най-висок отрицателен естествен прираст са и тези, които отчитат най-голям пасив от миграционните движения. Динамиката на миграционните движения е пряко зависима от въздействието на комплекс от икономически, политически и психологически фактори, които оказват влияние върху населението и неговите предпочитания. Вследствие на миграцията се създава и диспропорция между половите и нарушаване на полово-възрастовата структура.

Нарастване на населението се наблюдава и в трите областни центрове на изследвания регион – Велико Търново, Габрово и Ловеч, както и в средните градове в близост до тях. Техният брой се увеличава за сметка на по-малките населени места и засиленият процес на урбанизация. Най-многобройното си население достигат при преброяването през 1985 г., след което отчитат намаление. При последното преброяване през 2011 година те са с население съответно Велико Търново – 68783, Габрово – 58950 и Ловеч – 36600 души.

Динамиката и териториалното разпределение на населението е от изключително значение за бъдещото развитие на региона и икономическите му ресурси. Важно е да отбележим по отношение на развитието на малките населени места, напр. актът „Правила и нормативи за планиране на населените места“ (ДВ 21 от 22 март 1970 г., изм. и доп. 67/70 г., 69 и 70/77 г.) В чл. 6 се казва: „Във връзка с градоустройственото планиране на населените места, те се категоризират според броя на населението им, както следва:..

- Села с перспектива на развитие;

¹ География на България (2002) Географски институт при Българска Академия на науките, изд. Форком, С.

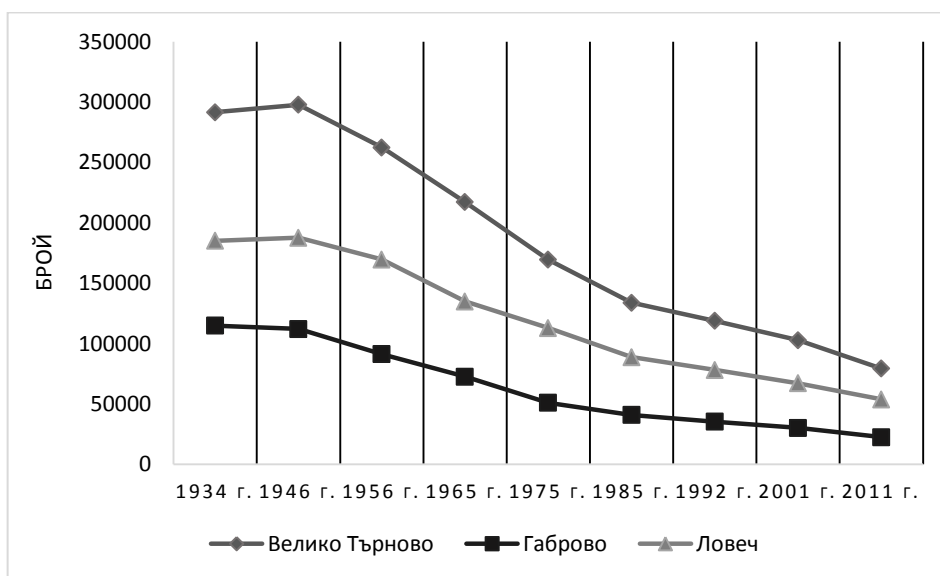
- Села без такава перспектива,²

Този документ ни дава основание да констатираме, че малките населени места са били обречени на обезлюдяване и заличаване от картата на страната, малко преди да започнат същинските процеси на депопулация. По-късно той е отменен, но въпреки това, последствията на които сме свидетели доказват, административната и планова нагласа, макар и нерегламентирана. Разделянето на селищата с перспектива и такива без, не може да бъде приоритет в регионалната политика на страната.

След 1994 година естественият прираст става отрицателен и в градовете. Намалването на броя на населението е повсеместно, като с интензивни темпове се наблюдават депопулационни процеси в планинските и полупланинските части на Централна Северна България.

В демографски план периферното състояние се изразява с отрицателен естествен и механичен прираст, и бързо застаряване на населението. При това населението намалява, вкл. до пълно обезлюдяване на отделни селища и локални групи от селища.³ Проблемът с депопулацията има все по-нарастващи последици върху територията на изследвания регион.

Акцентът на настоящият доклад е върху проблемите на селищното развитие на планинските части на Централна Северна България. Те са в тясна връзка с регионалното развитие и териториалното устройство.

Фиг. 2. Селско население по години на преброявания и области в Централна Северна България
Източник: НСИ и собствени изчисления

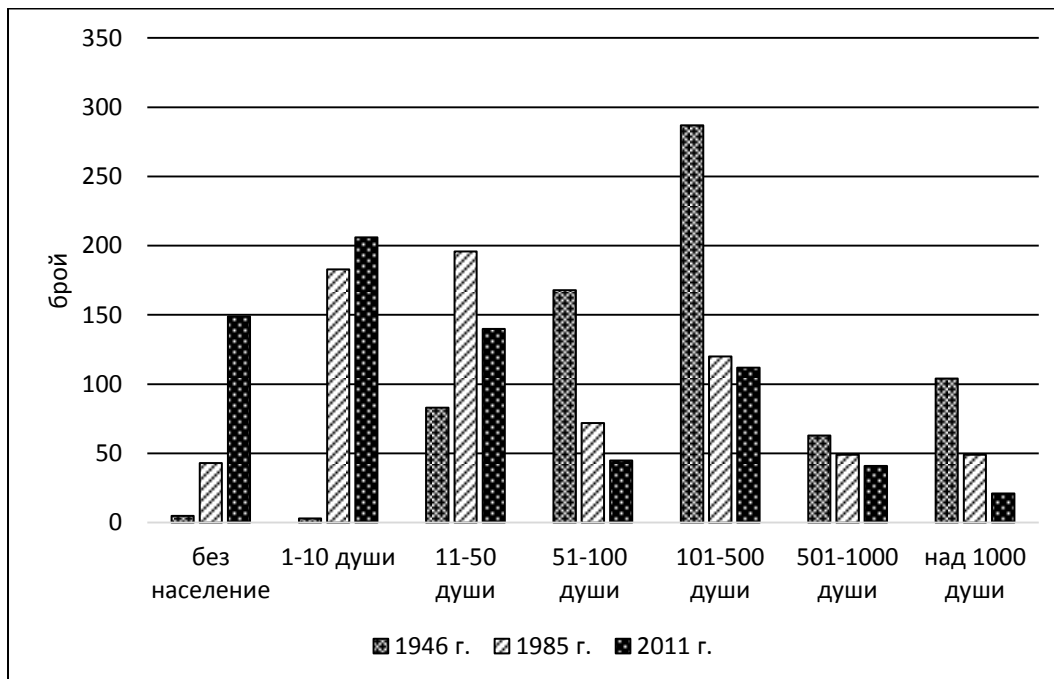
Общото население на изследвания регион е с тенденция на намаление, както на градското, така и на селското население. По-силно засегнати в това отношение са селата, където все по-разпространен е процесът на депопулация.

Като един от критериите, определящи големината на селищата е броят на населението им. Броят на селското население за периода между последните две преброявания (2001 г.-2011 г.) е намаляло с 44423 души. (НСИ) Най-осезаемо е намаляло в област Велико Търново (23479 души), а най-малко в област Габрово (7611 души). От друга страна, най-малък брой селско население през 2011 година има област Габрово (22477 души), а най-голямо – област Велико Търново.

Групирането на селата според броя на населението им, дава представа за интензивното развитие на депопулационните процеси. Проследяването на данните за населението по години на преброявания откроява няколко основни етапа в селищното развитие на Централна Северна България.

² Костадинов, Г. (1980) Правно положение на малките населени места в селищните системи, В: Проблеми на малките населени места в селищните системи, изд. Книпитуга, С., с. 65

³ Янков, Р. (2000) Концентрация и депопулация, Зониране на България по прираст на селищата, изд. Фабер, В. Т.

Фиг. 2. Брой население в селата в старопланинската част от Централна Северна България по години на преброявания

Източник: НСИ и собствени изчисления

Анализът позволява да се направят следните изводи:

- Непосредствено след Втората световна война, преобладават селищата с многобройно население, като най-голям дял са с население между 101-500 души, т.е. средно големи селища. При преброяването през 1946 г. те са 287. Делът на селищата без население и население до 10 души е сравнително малък – съответно 5 и 63;
- При преброяването през 1985 година най-многобройни са селищата с население между 11-50 души, следвани непосредствено от селищата с население между 1-10 души. Именно тук започват да се наблюдават последиците от засилените миграционни процеси, настъпили през 50-те и 60-те години на XX в. Урбанизацията и миграционните потоци на населението към града, оставят все повече села без население, което води до обезлюдяване.
- След настъпилите политически промени в страната, при преброяването през 1992 година настъпват промени и в общите демографски показатели и психологически нагласи за възпроизводство на населението. На територията на изследвания регион са настъпили следните промени: Увеличил се е броят на селищата без население – 95. Рязко е спаднал броят на селищата с население между 1-10 души спрямо 1985 г. – от 183 на 86.
- При преброяването през 2001 година се наблюдава негативната тенденция на нарастване на селищата без население (148) и селищата с население между 1-10 души (206). Общият брой на населението на територията е с тенденция към намаление.
- Към 01.02.2011 година без население са 149 селища, а тези с население с до 10 души са 205. Най-малък е делът на средно големите селища с население над 1000 души, като през 2011 година те са 21.
- Тази негативна тенденция засилва процесът на депопулация и закриване на селища. Отдалечеността от големите административни градски центрове е най-важният фактор при миграционните нагласи на населението. Населението, живеещо в селищата е предимно възрастно, с малка миграционна подвижност.

За периода между последните две преброявания (2001 г. - 2011 г.) 68 селища са останали без население. За същия период 38 села са загубили население и преминали към селищата с население до 10 души. След 2001 година от 24 закрити селища, 10 са в територията на изследвания регион. Основната тенденция, която се наблюдава е нарастване на селищата без население и намаление на селищата с население над 1000 души.

Естественят прираст е отрицателен в почти всички населени места от изследвания регион. Голям е делът на селищата, в които за периода между последните две преброявания имат пълна депопулация. Положителен механичен прираст отбелязват селата, разположени в близост до големите областни центрове – Велико Търново, Габрово и Ловеч.

Населението си са увеличили някои от селата: Багалевци, Баева ливада (присъединено към с. Млечево (2013 г.), Баевци, Берковци, Бойковци, Велчовци, Вързилковци, Глушка и др., но минимално.

Статистическите данни ясно очертават влошеното демографско състояние в планинските и полупланинските селища. Преобладаващата част в тях е възрастно население. От своя страна това създава предпоставка за увеличаване дела на обезлюдените селища, тъй като в тях няма младо население и раждаемост.

За разрешаването на настоящата негативна тенденция трябва да се вземат под внимание няколко основни проблеми:

- Недостатъчна и недобре изградена транспортна инфраструктура, която да предоставя достъп до близките селища и градски центрове;
- Сравнително голяма отдалеченост от главните градски центрове;
- Комплекс от социални и икономически фактори, включващи предоставянето на необходимите условия за нормално развитие и живот в селищата;
- Малкото селище играе ролята на изолирано и невзаимосвързано с други селища от по-висок ранг. Именно тази прекъсната връзка и невъзможността за обмяна на население и ресурси води до постепенното му и перманентно обезлюдяване.
- Нарушена полово-възрастова структура, предпоставка за застаряване изразена в преобладаващ дял възрастно население, липса на население от младите възрастови групи;
- Влошени показатели на естествен прираст – изключително ниска раждаемост, висока смъртност и отрицателни стойности на естествен прираст;
- Миграционни потоци насочени към големите административни центрове и малък дял на миграцията в посока град-село;

В посока на задълбочаване на депопулационни процеси влияе цяла съвкупност от фактори. Малките селища с население до 10 души са обречени на обезлюдяване, в тях вече няма активно население и заетост, а населението е възрастно, с малка миграционна подвижност, което най-вероятно би останало на територията на селището, в което се намира до края на живота си. Необходимо е регионалната политика на страната да обърне специфично внимание върху разрастващите се райони на депопулация. Връщането на живота в малките и обезлюдени селища е възможно чрез развитието им като центрове на отдиха и туризма. Инвестирането в тази насока би дало на малките селища една нова перспектива за развитие. Специализирането в определени специфични производствени дейности също обективно би съдействало за частично стабилизиране на населението в планинските части от изследвания регион.

Литература:

- География на България (2002) Географски институт при Българска Академия на науките, изд. Форком, С.
Костадинов, Г. (1980) Правно положение на малките населени места в селищните системи, В: Проблеми на малките населени места в селищните системи, изд. Книпитуга, С.
Мичев, Н. (1978) Населението на България, С.
Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 година (2012), том 3 области: кн. 4 Велико Търново, кн. 7 Габрово, кн. 11 Ловеч, С. – електронен вариант
Янков, Р. (2000) Концентрация и депопулация, Зониране на България по прираст на селищата, изд. Фабер, В. Т.
Янков, Р. (2014) Популационна динамика и проблеми в развитието на Северна България, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, В. Т.